

MUHAMMED İKBAL'İN MÜSLÜMAN TOPLUMU İNŞASI

Enamullah AKSU*

ÖZET

Bu çalışma 20. yy. İslam siyasi, dini ve ahlaki düşüncesine yeni bir dinamizm ve anlayış kazandıran M. İkbâl'in Müslüman toplumunun inşasını konu almaktadır. M. İkbâl Müslüman toplumların içine düştükleri kriz, bataklık, esaret ve işgalden kurtarmak suretiyle özgürlüklerine kavuşturmak, bu topluluklardaki çöküş ve sömürüyü önlemek için hayatı boyunca mücadele etmiştir. Bu çerçevede İkbâl, parçalanmış ve benliğini yitirmiş Müslüman toplumunu Batı emperyalizmi ve sömürüsüne karşı, Batı toplumundan daha üstün, daha güçlü, daha özgür, daha gelişmiş, benliğini kazanmış, yaratıcı, dinamik, maneviyatlı ve İslam ilkelerine bağlı bir şekilde yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Ona göre bu toplumu oluşturan bireyler Kur'an'a dönerek, onu benimseyerek ve içselleştirerek kendisini sınırlayan tüm maddi bağlardan kurtularak hakiki özgürlüklerine kavuşacaktır. Bu nedenle İkbâl, toplumdaki ziyade toplumu oluşturan bireyler üzerine yoğunlaşarak, bireye dinamik bir ruh ve şahsiyet kazandırmaya çalışır. Böylece İkbâl, bireyi bütün siyasi ve toplumsal gelişmelerin temelinde koyarak ona önemli sorumluluklar yükler. İkbâl, özgür, dinamik, mücadeleci, yaratıcı, benliğini kazanmış, aktif ve sorumluluk sahibi bireyler yetiştirerek başta Hindistan Müslümanları olmak üzere bağımsız ve özgür bir toplum inşa etmeyi hedefler. Daha sonra da tüm dünya Müslümanlarının sömürge, zulüm ve esaretten kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturarak İslam dininin bir gereği olarak düşündüğü özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet temelinde milli bir Müslüman toplumu inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu toplum irkçılığını, Batı taklitçiliğini ve mezhep taassubunu kökten reddeder.

Anahtar Kelimeler: Benlik, Birey, Din, Toplum, Özgürlük.

MOHAMMAD İQBAL CONSTRUCTION OF MUSLIM SOCIETY

ABSTRACT

Our study is about the construction of Muslim society by M. Iqbal, who brings a new dynamism and understanding to the 20th century Islamic political thought. He has fought for the liberation of Muslim societies by liberating them from the crisis, swamp, bondage, occupation, and to prevent collapse and exploitation throughout his life. In this context, Iqbal aimed to rebuild the fragmented and deprived Muslim society against Western imperialism and exploitation, superior to Western society, more powerful, free, developed, self-evident, creative, dynamic, spiritual and committed to Islamic principles. By returning to the Qur'an, by embracing and internalizing it, the individuals who make up this society will attain their true freedom by getting rid of all material ties that limit it. Therefore, Iqbal focuses on the individuals who make up the society rather than the society and tries to give the individual a dynamic spirit and personality. Thus, Iqbal puts the individual on the basis of all political and social developments and imposes significant responsibilities. Iqbal aims to build an independent and free society, especially Indian Muslims, by raising individuals who are free, dynamic, challenging, creative, self-conscious, active and responsible. Then, it aims to build a national Muslim society on the basis of freedom, equality, brotherhood and justice which is considered as a requirement of Islamic religion by liberating and freeing the Muslims of the world from colonial, oppression and captivity. This society radically rejects racism, Western imitation, and sectarianism.

Keywords: Individual, Freedom, Religion, Society, Self.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 17.12.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 01.02.2020

Bu çalışma, "Muhammed İkbâl'in Siyaset Felsefesi" başlığı ile hazırladığımız doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

* Dr., ORCID: 0000-0002-1230-9561, E-posta: aksu.1985@hotmail.com.

Giriş

M. İkbâl, Hindistan yani günümüz Pakistan'ında dünyaya gelmiştir. Fakat o, sadece doğduğu ülkenin sorunları ile değil, tüm İslam toplumunun sorunları ile yakından ilgilenmiştir. Çünkü onun yaşadığı çağda Batı sömürgesinin yanı sıra siyasi iç çekişmelerle birlikte din kisvesi adı altında İslam dininin içi hurafelerle boşaltılmış, bunun sonucunda Müslüman toplumları büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu tehlikelere karşı İkbâl, kayıtsız kalmayarak yılmadan, usanmadan başta Hindistan Müslümanları olmak üzere pek çok İslam ve Batı ülkesini dolaşarak Müslümanları uyandırmaya, bilinçlendirmeye çalışmış dolayısıyla özerine dönmeleri için büyük çaba sarf etmiştir.

Onun, yeniden inşa süreci sadece yaşadığı toplumla sınırlı kalmayıp, işgal, zulüm, esaretten kurtulmak isteyen ve çaresizce eli bağlı bir şekilde bekleyen İslam âlemi için bir ümit olmuştur. Çünkü o, yaşamı boyunca Müslümanların politik, toplumsal ve ruhi sorunlarını çözmek için uğraşmış, onları esaretten kurtarmak, daldıkları uykudan uyandırmak ve böylece özgürlüklerine kavuşturmak için mücadele vermiştir.

İkbâl, yeniden inşa sürecinde din ve bilimi esas almıştır. Çünkü onun yaşadığı dönemde Müslümanlar, ilim ve amel yönünden İslam'ın özünden uzaklaşmış, bunun doğal bir sonucu olarak bölünüp parçalanmalarına ve aralarındaki kardeşlik duygusunun kaybolmasına neden olmuştur. Bu nedenle o daha çok cehaleti, hurafeleri ve din adamlarının sahtekârlıklarını hedef almış ve İslam toplumlarının yakalandığı felaketlerden ancak İslam'ın özüne (Kur'an'a) dönmekte, akıl ve bilgiye dayanarak Kur'an'dan hükümler çıkarmak suretiyle kurtulabileceklerine inanmıştır. Bunun yanı sıra o, kurtuluşu güçlü, dinamik, yaratıcı, zihinsel ve ilmi açıdan donanımlı bireylerin yetişmesine bağlamıştır. Onun düşüncesinde zayıflığın ve tembelliğin asla yeri yoktur. Bu nedenle İkbâl, toplumdan önce toplumu oluşturan bireyler üzerinde yoğunlaşarak onlara dinamik bir ruh ve şahsiyet kazandırmaya çalışmıştır. İkbâl'in, Müslüman toplumun inşasına geçmeden önce genel olarak toplumun sosyo-politik ve ruhi durumunun ortaya konulması yerinde olacaktır.

İkbâl'in Yaşadığı Dönemde Müslüman Toplamlarının Sosyo-Politik ve Ruhi Durumu

İkbâl'in, dünyaya ilk gözlerini açtığı Hindistan coğrafyası Babür Devleti son hükümdarı Evrengzib'in (1618-1707) ölümünden sonra gerek ekonomik, gerek politik ve gerekse ruhi olarak büyük sarsıntı geçirmiş, Batı sömürgesi, yaşanan iktidar kavgaları, iç isyanlar ve dini konulardaki anlaşmazlıklar sonucu ülke kaosa sürüklenmiştir. Ülke 18. yy. başlarında Fransız sömürgesi altına girmiş, ancak kısa sürede 1775'ten itibaren yönetimi İngilizlere devretmiştir (Kılıç 1994: 42). İngilizler, sömürgecilik ve iç dinamiklerini kullanarak ülkeye hâkimiyet sağlamıştır. Onlar kendi çıkarlarını muhafaza etmek için toplumda dini ve etnik duygular üzerinden çıkar sağlamaya çalışmış ve Müslümanların farklı gruplara ayrılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra bölgede yaşayan Hinduları destekleyerek Müslüman hâkimiyetini kökünden yıkmaya çalışmıştır. İngilizler, bununla da kalmayıp Müslümanların dini yaşamlarına kısıtlamalar getirerek ibadet yerlerini yağmalamış ve bu durumdan rahatsız olup başkaldıran Müslümanlara karşı büyük katliamlar gerçekleştirmişlerdir (Yaşar 1988: 13). Yaşanan olumsuz gelişmeler sonucu Müslümanlar ekonomik, siyasi, kültürel, ahlaki, ruhi ve düşünsel olarak büyük çöküşe geçmiştir. Bunun yanı sıra bölgeye uzun yıllar hâkim olan Müslümanlar, azınlık durumuna düşerek ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye maruz kalmıştır. Böylelikle bölge Müslümanları, ilim-irfandan uzaklaştırılarak cahil bırakılmış, Batı kültür ve geleneklerini özümsemeye başlamıştır (Han 1981: 20; Kılıç 1994: 45).

İkbâl, bütün bu olumsuz gelişmelerin ve yaşanan felaketlerin sebebini *Cevab-ı Şekva* adlı eserinde şikâyet ettikleri gibi Allah olmadığını, bizzat Müslümanların kendilerinin sebep olduğunu düşünür (İkbâl 2015: 5-34). Çünkü ona göre Müslümanlar özlerini kaybederek hakiki mümin olma niteliklerini kaybetmiş, benliğinden uzaklaşmış, tembel, yaşamları coşku ve heyecandan yoksun, ruhları ölmüş, gayesiz, zihniyeti fesat ve şeytanlık dolu, esaret ve köleliği kabullenmiş bir durumdadır (İkbâl 1976: 82). İkbâl, bu duruma seyirci kalmayarak Müslümanların öz benliklerini (şahsiyet) tekrar kazanmaları, daldıkları uykudan uyanmaları ve özgürlüklerine kavuşmaları için hayatı boyunca mücadele etmiştir.

İkbâl'in yaşadığı dönemde, Batı emperyalizmine ve sömürgesine karşı din âlimleri, toplumun eğitilerek bilinçlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu süreçte Hindistan Müslümanları arasında Ebu'l-Kelam Azad liderliğinde dini akım ve Seyit Ahmet Han önderliğinde ise modernist akım olmak üzere iki karşıt düşünce ortaya çıkmıştır (Sadi 1985: 26). Dini akım geleneksel bir tavır takınırken buna karşılık modernist akım ise kurtuluşu ancak Batılılaşmada görerek Batı tarzı eğitim ve öğretim merkezleri açmak suretiyle faaliyet göstermişlerdir. Bu akım ilk başlarda İngiliz sömürgesine karşı ise de daha sonra bu düşünce ve mücadelesinden vazgeçerek kurtuluşun, ancak İngilizlerle "iş birliği" yaparak onların koruması altına girmekte olduğunu savunmuştur. Bu akımın liderleri olan S. Ahmet Han ve Emir Ali gibi modernistler, Batı tarzı eğitim kurumlarıyla uyumlu modern bir İslam anlayışı geliştirmeye çalışmışlardır (Sadi 1985: 26; Çelik 2004: 66-67). Hatta Fazlurrahman'ın ifadesine göre Ahmet Han bununla da kalmayıp Batı rasyonalizmi temelinde, İslam dinini kendi çıkarına yorumlayarak İslam dışı birtakım batıl fikirleri İslam'a sokmaya teşebbüs etmiştir (Fazlurrahman 1999: 300-301).

İkbâl'in yaşadığı çağda Hindistan bölgesinde yaşanan en önemli olaylardan birisi de İslami akımlar arasındaki görüş ayrılıkları ve dini tartışmalardır. Günümüzde hâlâ etkisi devam eden bu tartışmalardan hadis taraftarları, hadisleri temel alarak fıkhî mezhebe tâbi olmayı benimsemiş, fakat dinî yapılanma olan tarikatları dinî kabul etmemişlerdir. Buna karşılık Kur'ân'ı temel kaynak olarak kabul edenler ise hadis ve fıkhî mezheplere pek önem vermemiştir (Çelik 2004: 67). Aslında bunların karşı olduğu hadisler, Hz. Peygamber'e atfedilen uydurma hadislerdir. Yoksa bu akım, hadisleri kökten reddetmiş değildir. Bu anlaşmazlıklara son noktayı koymak amacıyla İkbâl, din ve dinin temel kaynağı olan Kur'ân'ın, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde günümüzün değişen ve gelişen şartlarına göre yeniden yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü ona göre din, bireyin ve toplumun ruhsal gelişimi ve şahsiyet kazanımı açısından önemli bir faktördür (Çelik 2004: 67).

Bölgede diğer bir olay ise Mirza Gulam Ahmed'in (öl. 1908) çevresinde oluşan Kadiyânilerle diğer Müslümanlar arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. İkbâl'e göre Kadiyâniler Peygamberlik müessesesini son bulmayı devam ettiğini iddia ederek yeni bir Peygamberlik icat etmeye çalışmıştır. Ayrıca bunlar, İslam'ın cihat fikrini reddetmiş ve Mehdilik fikrini ortaya atarak Kur'ân'a uygun olmayan davranışlar sergilemiştir (İkbâl 2017: 173). İkbâl, Mehdi ve Mesih gibi kavramların İran menşeli olduğunu, Kur'ân ve Peygamber'in hadisleri ile hiçbir alakası olmadığını ileri sürerek karşı çıkmıştır. Bu nedenle İkbâl, Kadiyânileri İslam düşmanı olarak nitelemiştir. Ona göre bu akım, Batı düşüncesi ışığı altında İslam düşüncesine yön vermeye çalışmıştır (Schimmel 2001: 109). Oysa İkbâl'e göre Müslümanların Mehdi'yi yani bir kurtarıcı bekleyerek tembel tembel oturmak yerine herkes kendi Mehdi'sini bizzat kendisi yaratmalıdır (İkbâl 2010a: 142).

İkbal'in yaşadığı dönemde Osmanlı imparatorluğu da çok zor bir süreçten geçmekteydi. Şöyle ki imparatorluk yıkılmak üzere, hilafet merkezi temelinden sarsılmış ve toplum, politik, kültürel ve ruhi olarak çökmüş vaziyette idi. Koca imparatorluk Trablusgarp'tan başlayarak Balkanlar ve Kafkasya'da zor durumlar geçirmekteydi (İkbal 2015: 34). Bu durumda İkbal, Hint Müslümanlarına çağrıda bulunarak Türk Kurtuluş Savaşı sırasında büyük maddi yardımlar toplanmasına öncülük etmiştir (Asrar 1991: 20-21). İmparatorluğun gücünü yitirmeye başladığını fark eden Batılı ülkeler, Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına göz dikmişlerdi. İkbal'e göre İslam'ın son kalesi ve dünya Müslümanlarının tek umudu olan Osmanlı, ciddi tehdit altındaydı (İkbal 2000: 35).

Diğer taraftan Araplar arasında gelişen milliyetçilik akımı neticesinde Yemen ve Suriye Arapları, Osmanlı'ya karşı isyana kalkışmıştır. Böylece üç kıtaya hükmeden 600 yıllık İmparatorluk iç ve dış düşmanların saldırısına maruz kalarak parçalanmaya yüz tutmuştur (İkbal 2000: 35). İran toprakları da Rus, İngiliz ve Almanların hedefinde kalmış ve şahlık yönetimi tehlikeye girmiştir. Orta Asya Müslüman devletleri Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. Çin'de yaşayan Müslümanlar siyasi varlıklarını yitirerek Çin yönetimine girmiştir. Mısır halkı da İngiliz sömürgesi altında ezilmekteydi (İkbal 2001: 13). Kısacası gayrimüslim dünyanın neredeyse tamamı birleşerek Müslüman toplumları yok etmek için çalışmaktaydı. Onlar bununla da kalmayıp toplumda ırkçılığı yayarak Müslümanları birbirine düşman etmişlerdir. Böylece Müslümanları parçalayarak toplumda hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Uygulanan bu psikolojik ve fiziki baskıları nedeniyle Müslümanlar arasında birlik ruhu kaybolmuş, eskiden sahip oldukları gücü yitirerek Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır (İkbal 2007: 9-10). Böyle bir ortamda İkbal, Müslümanları uyandırmak, bilinçlendirmek, harekete geçirmek ve Müslümanların özlerine dönüp birleşerek yeniden hâkimiyet elde etmeleri için tüm İslam dünyasına, "Hindistan'dan isyan et; Semerkant'tan, Irak'tan, Hemedan'dan tuğyan et; bir hayat göster canlan uyan derin uykudan", diyerek çağrıda bulunmuştur (İkbal 1971: 225).

Sonuç olarak İkbal'in yaşadığı çağ olan 19. yy. sonları ile 20. yy. başlarında Müslüman toplumların gerek benliklerinde, gerek yaşam biçimlerinde, hem zihni ve düşünsel alanda hem de ahlaki ve dinî normlarda büyük bir çözüme ve çöküş yaşanmaktaydı. Böyle bir vaziyette İkbal, bu çözüme ve çöküşü durdurmak için adeta feryad ederek çözüm yolları aramıştır.

İkbal'in Müslüman Toplumunu Yeniden İnşa Süreci

İkbal, İslam toplumunu yeniden inşa edebilmek için birtakım ferdi ve toplumsal reformlar gerçekleştirmek düşüncesindedir. Çünkü o, içinde yaşadığı toplumun benimsediği hayatı, İslam dininin dinamik ruhuna ve dünya görüşüne uygun bulmayarak reddetmiştir. O, mevcut problemlerde nihai sebep olarak ferdi yozlaşmayı görmüş, bu nedenle reformlarına, ilk önce toplumu oluşturan fertlerden başlayarak toplumsal ve siyasi sorunları çözmeye çalışmıştır. Ona göre bireyin, ahlaki şahsiyetini geri kazanması, ancak İslam'ın özüne (Kur'ân'a) dönmesiyle mümkündür (Uyanık 1990: 55-56). Bu çerçevede İkbal, İslam'ın özüne dönüş düşüncesi ile Kur'ân ve Sünneti yeniden yorumlamıştır. Ona göre asıl yenilenmesi ve değişmesi gereken inanç konusudur. Dolayısıyla o, bu konuda taklidi kökten reddederek İslam'ın özü ve temel ilkelerinin tam manasıyla benimsenmesi ve hayata geçirilmesi gerektiğini önerir (Çelik 2004: 49-50). Böylece İkbal, Müslümanlara yeni bir ruh ve şahsiyet kazandırmak suretiyle İslam'ın ve Müslüman toplumunun ilk dönemlerde sahip olduğu dinamizmini yeniden diriltip harekete geçirmeye çalışmıştır. Bunun için de İkbal, bireylerin kendini bilmesi, özlerine dönmesi,

daldıkları uykudan uyanarak dinamik bir ruha sahip olmaları gerektiğini vurgular ki bu İktbal'in nazarında toplumun yeniden inşası için şarttır.

Bu nedenle İktbal bireyleri, siyasi, sosyal ve kültürel hedefler etrafında toplayıp bütün gelişmelerin temelini koyarak bireye önemli sorumluluklar yüklemiştir. Ona göre insan Allah'ın yeryüzündeki temsilci olmaya aday varlıktır (İktbal 1956: 125). O, bu inancını toplumun bireylerinde oluşturmayı amaçlar. Böylece İktbal, ferdi inşa sürecini daha da genişleterek toplumsal uyanma ve kendini bilme amaçları doğrultusunda toplumu yeniden kurmaya çalışır. Onun amacı, Batı emperyalizmi ve medeniyeti karşısında ondan daha üstün, daha güçlü, birleşmiş, yüksek maneviyat sahibi, yaratıcı, benliğini kazanmış, şahsiyet sahibi, kendi kendine yeten, eleştirel ve her türlü gelişmeye açık, dünyada olup bitenleri analiz edebilen özgür ruhlu bireylerden oluşan bir Müslüman toplumu oluşturmaktır. Bunun yolu İslam'ın özüne yani Kur'an'a sarılmaktan geçmektedir. Ona göre Müslümanlar, Kur'an'ın özünü benimsedikleri ve içselleştirdikleri sürece kendini sınırlayan bütün maddi şeylerden kurtulur ve böylece hakiki özgürlüklerine kavuşarak diğer toplumlardan üstün olur (İktbal 1964: 23-24). Dolayısıyla toplumu oluşturan bireyler, bu çizgide yetiştirilmeli ve tek bir amaca yönelmeleri sağlanmalıdır (İktbal 2008: 86). Bu yetiştirme aşamasında birey başta iyi bir din eğitimi olmak üzere, kendi öz benliğinden ve kültüründen uzaklaşmadan faydalı ve İslam ilkelerine uygun bütün düşünce ve düşünce sistemlerinden hatta Batı kültür ve biliminden istifade ederek kültürünü zenginleştirebilir (Tüzer 2013: 88). İktbal, böylece Müslüman bireyi kendi kimliğine ve kişiliğine kavuşturmak ister. Onun bu tür benlik inşasının amacı, bütün boyutlarıyla milli ideali yansıtan sağlıklı kişiliklerden oluşan bir toplum kurmaktır.

İktbal'in, oluşturmaya çalıştığı Müslüman toplumunun temelini dil, ırk ve belli bir coğrafya parçası değil, milli bir ideoloji ve din temelinde dayanan evrensel kardeşlik düşüncesi oluşturmaktadır. Onun özgürlük, eşitlik ve adalet gibi demokratik ilkeler çerçevesinde oluşturmak istediği toplum, aslında ütöpik bir idealden ibaret değildir. Çünkü böyle bir toplum Peygamber döneminde ve Peygamber tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla İktbal'e göre tarih yine tekerrür edebilir. İktbal, böyle bir toplumun gerçekleşmesine en büyük engel olarak Batı emperyalizmini ve sorgulanmadan, eleştirilmeden Batı medeniyetinin taklit edilmesini görmektedir (İktbal 2010a: 183). Ona göre modern Batı medeniyeti, aslında İslam medeniyetinin bir kopyası ve gelişmiş şeklidir (İktbal 1964: 23). Bu nedenle İslam toplumu, Batı medeniyeti ve kültürünü taklit etmek yerine kendilerine ait olan değerlere sahip çıkarak geliştirmelidir. Böylece o, Müslümanların kendilerine güvenmelerini sağlayarak Batı medeniyeti karşısında daha güçlü, daha özgür ve daha istikrarlı bir toplum oluşturmaya çalışır. Bu toplum, geliştirmeyi ve modernliği de Batı'yı taklit ederek değil, İslam kültürüne bağlanarak kazanır. Çünkü ona göre insanlığın evrensel birliğini ancak İslam sağlayabilir. İktbal, insan hakları, modernizm ve demokrasi gibi modern siyasi değerlerin İslam'dan kaynaklandığını iddia ederek söz konusu kavramları İslamileştirmeye çalışır (İktbal 2001: 23, 53).

İktbal'in, Batı medeniyetini eleştirmesinin farklı nedenleri vardır. Öncelikle ona göre Batı medeniyetinin cazibesi sadece göz kamaştırır ve bu medeniyet, görüldüğü gibi bir medeniyet olmayıp sihirbazlıktan ibarettir. İktbal'e göre eğer bu medeniyet taklit edilirse Müslümanlar için büyük bir felaket olur (İktbal 1981: 199-201). Çünkü bu medeniyet, ruhsuz, kalbi ölü, ölmeye yüz tutmuş, dinsiz bir medeniyettir. Bu medeniyetin gayesi, insanlığı sessizce ve gafil avlayarak perişan duruma düşürüp öldürmektir. Bu medeniyet, yaşça, içinde gizlediği hayatîyet ve anlam bakımından genç bir medeniyettir (İktbal 1999: 121). Fakat temeli zayıftır, aşk ve imandan yoksundur. Aynı zamanda bu medeniyette ilim, teknoloji ve sanat gelişmiştir, fakat içi boş, hayat kaynağından yoksundur. Avrupa

toplumu, diğer toplumlara eşitlik, özgürlük ve sosyal adalet dersleri verdikleri hâlde Müslüman toplumların kanını emmektedir (İkbal 2010b: 175). Dolayısıyla dünyadaki bütün işsizlik, sefalet ve yoksulluk onların eseridir (Nedevi 1999: 74-75). Bu medeniyet, insanlığı katletmiş, bölücü, dinsiz, ayrımcı, sömürgeci ve güvenilmez bir medeniyettir. İkbal'in düşüncesine göre bu medeniyet, boş akılcılığı, ırkçılığı, bencilliği, dinsizliği, Müslümanlar arasında ektiği kin, nefret ve düşmanlık nedeniyle İslam toplumunun yeniden inşa edilmesinde büyük engel teşkil etmektedir. Bu nedenle İkbal, Doğu toplumlarının bu aşağılık kompleksinden bir an önce kurtulması gerektiğini vurgular. Bunun tek yolu da Müslümanları daldıkları uykudan uyandırmak, benlik kazandırmak, onlara güç ve iman telkin etmekten gelmektedir (İkbal 1981: 166).

İkbal, Müslümanlar için asıl temel alınması gereken şeyin Kur'ân olduğunu, Kur'ân sayesinde Batı medeniyetinin sömürgesi ve esaretinden kurtularak özgürlüklerine kavuşacaklarını, Kur'ân'da her türlü bilgi ve hikmetin mevcut olduğunu düşünmektedir (İkbal 1999: 90). O, bu düşüncesini temellendirmek için Kur'an'daki "akıl sahipleri için işaretler vardır" (Tâhâ, 20/128), ayeti delil gösterir. Bu nedenle o, Kur'ân'ın tam anlamıyla anlaşılırsa hedefe ulaşılabileceğini öne sürer.

İkbal'e göre Avrupa toplumu girişken ve enerji dolu olup, yaşam ve refah düzeyleri oldukça yüksektir. Ancak temeli zayıf olup din, iman ve maneviyattan yoksun, her an yıkılma tehlikesi geçirmektedir (Kayanî 1995: 11-12). İkbal, böyle söylese de Batı'nın bilim ve teknolojik üstünlüklerini takdir ederek bu alanda onların taklit edilebileceğini, fakat gelenek, görenek ve giyim tarzlarının taklit edilmemesi gerektiğini vurgular. İkbal, Müslüman gençliğin Batı medeniyetini taklit etmeden önce bilim ve idrak yetilerinin iyi bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini ifade eder (İkbal 1999: 133). Kısacası İkbal, kendi din ve ahlaki değerlerimizden uzaklaşmadan Batı medeniyetinin İslam ilkelerine uygun ve faydalı yönlerinden istifade edilmesi gerektiğini yani "batılılaşmadan çağdaşlaşmayı" savunur. Dolayısıyla Batı'nın bilim ve teknolojisini alalım, ama kendi kültürel ve ahlaki değerlerimizle kalalım demek mümkün mü? dediğimizde İkbal açısından mümkündür, hatta yapılması zorunludur.

Ayrıca İkbal, Batı'nın dinamik ruhunu, girişken, aktif ve çalışkanlığını İslam ilkelerine uygun bularak takdir etmiştir. Çünkü ona göre İslam, pasifliği değil, aktif ve yaratıcı olmayı tavsiye eden bir dindir. İslam nokta-i nazarında tembellik ve durgunluk ölümle eş değerdir. Bu nedenle Müslüman birey ve toplumu her zaman yaratıcı, faal ve dünyada olup bitenleri analiz etme kabiliyetine sahip olmak zorundadır (İkbal 2010: 139).

İkbal'in, toplum inşasında engel olarak gördüğü diğer bir siyasi kavram ırkçılık anlamındaki milliyetçilik duygusudur. Ona göre soy-sopla övünmek, benliği zayıflatan ve toplumu parçalayan şeylerdir (İkbal 1981: 20-21). Bu itibarla o, ırkçılığı şiddetle kınayarak şöyle söyler: " kim ırkçılık yaparsa yok olur, Müslüman ırkını din kardeşliğinden üstün tutarsa, bu dünyadan silinip gider" (Karahana 1974: 126). İkbal, ırkçılığı, İslam toplumlarında geri kalmışlığın, çöküşün ve sömürgeciliğin temel nedeni ve aynı zamanda uygarlığı, din ve maneviyatı yok ettiğine inanır. Böylece o, milliyetçiliğe karşı milletler üstü değerler geliştirmeye yönelir. Ona göre İslam, milliyet, kabile ve millete karşı değildir. Fakat bunların birer ideolojiye yani ırkçılığa dönüşmesine karşıdır (İkbal 1981: 72-73). Dolayısıyla İkbal, İslam'da olduğu gibi milliyet realitesini kabul ederek ideolojik anlamdaki milliyetçiliği maddecilik olarak nitelendirir ve ruhi özü yok ettiğini düşünür. Ayrıca o ırkçılığı, toplumun birlik ve bütünlüğünü bozduğunu, parçalayarak çöküşüne sebep olduğunu ve böylece oluşturmak istediği toplumun inşası için büyük engellerden biri olarak düşündüğü için reddetmiştir. Çünkü ona göre ırkçılık ve İslam, iki zıt olgu olup,

İslam ahlakına aykırı bir kavramdır. İslam evrensel bir dindir, bütün insanlığı kapsadığı için ırk, milliyet, cinsiyet ve sınıf farklılığını ve üstünlüğünü asla kabul etmez. Bu dinde herkes eşittir ve eşit haklara sahiptir.

Söz konusu toplumun inşa edilmesinin önünü kesen diğer bir kavramda mezhep taassubudur (Ahmady 2018: 56). İktbal'e göre İslam, parçalanmayı kabul etmeyen bir bütündür. İslam'da bir mezhepçilik taassubu, ayrılığı, parçalanmaya yol açacak, Müslümanları birbirine düşürecek Şiilik, Sünnilik ve Vehhabilik anlayışına yer yoktur. O, bu konuda şunları ifade eder: "hakikatin bizzat kendisinin tehlikede olduğu zaman, hakikatin yorumları uğruna birbirimizle çatışmanın anlamı yoktur. Bırakalım herkes Müslüman ümmetin muazzam hakikat sarayına kendilerince ve kendi çaplarının katkılarını yapsın" (İktbal 2018: 80-81). O, bu düşüncesinden dolayı mezhepsizlikle suçlanmıştır. Buna karşı İktbal, "gönlüm aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktadır, din ve mezhebimden sana ne" (Meynevi 1327h: 47), diyerek cevap vermiştir. İktbal, böyle söylese de kendisi, Sünni mezhebe mensuptur ve iddia edildiği gibi dini mezhebi tamamen reddetmiş değildir (Albayrak 2007: 73). O, sadece toplumun birleşmesine engel olan ve parçalanmasına yol açacak ideolojik mezhepçilik anlayışına karşı çıkmıştır.

İktbal, inşa etmeye çalıştığı Müslüman toplumu, birtakım temel ilkelere dayandırır. Bu ilkeler ise sırasıyla şöyledir:

1. Tevhit ilkesi: Bu ilke, İktbal'in toplum inşasının temellerinden biri olup, Allah'ın birliği anlamına gelir ki, tek Tanrıçılık inancının özünü oluşturur. Ona göre "Tanrı tektir, eşi ve benzeri yoktur. Onun zıddı ise kesret değil şirktir. Allah tüm yarattıklarını daima denetim ve kontrol altında tutar" (İktbal 2011: 24, 37). Bu sebeple Allah'ın birliği ve iradesi olan tevhit hayatın, tüm alanlarına hâkim kılınarak uygulanmalıdır (İktbal 1958: 12). Bu ilke, toplum birliğini sağlayan, bir araya getiren, toplum dayanışmasının, eşitliğin, adalet ve özgürlüğün de temelidir. Söz konusu temel ilke, toplumun ruhu ve bedenidir. Allah'ın birliği, insanların birliğine yansır ve böylece toplum, renk, ırk, cins ve bölge farkı gözetmeden eşit bir şekilde kardeşlik hüviyeti kazanır. Tek bir dil konuşur ve tek bir ruh hâline gelir. Bu nedenle tevhit milli hayatın ve Müslüman birliğinin hatta dünya insanların birliğinin temelidir (İktbal 1999: 436; İktbal 2011: 24-25). İktbal, toplumda bütün ayrıcalıklı sınıf ve ayrımcılığı ortadan kaldırarak çeşitli kesimleri tek bir vücut haline getirmiş, onlara birlik şuurunu aşılıyarak toplum olma bilincini geliştirmiş ve böylece eşitlik, özgürlük ve dayanışma temelinde adil bir toplum inşa etmek istemiştir.

2. Eşitlik ilkesi: Bu ilke, bir arada yaşama ve toplum olmanın teminatıdır (Ahmady 2018: 94). İktbal'in inşa etmeye çalıştığı toplumun temeli de bütün Müslümanların mutlak eşitliği ilkesine dayanır (İktbal 2017: 58). Ona göre Allah katında üstünlük ancak takva ve ameldedir. Onun dışında ayrıcalıklı sınıf ve üstünlük söz konusu değildir. Bu yüzden Müslüman toplumda herkes eşittir ve eşit haklara sahiptir. Bu sistemde birey, kula kul ve köle olmaktan kurtarılıp gerçek anlamda şahsiyet ve özgürlük kazanır (İktbal 2008: 79). Onun eşitlik ideali, bütün ırk ve milliyetleri kapsayan insan doğasına dayanmaktadır.

3. İnanç birliği ilkesi: İktbal'in inşa etmek istediği toplum, dil ve ırk birliğine değil, farklı dil ve ırka mensup insanların milli bir inanca sahip olmasıyla mümkündür. Ona göre dini inanç, bir tercih ve özgür irade işidir. Çünkü her insanın inancını seçme özgürlüğü, sonra da içinde yaşayacağı toplumun türünü belirleme imkânı vardır. Ancak soyunu, milletini, ırkını ve cinsiyetini seçme özgürlüğü yoktur. Dolayısıyla bütün bu çeşitliliği tek çatı altında toplayan İslam'dır. Bu ilke, aynı zamanda toplumda bütün ayrıcalıklı ve sınıf farklılıklarını da ortadan kaldırır (İktbal 2017: 58, 163-164).

4. Milli ideoloji ilkesi: İktbal'in düşüncesine göre farklı etnik gruplar ve dil mensupları, milli bir ideolojiye sahip olarak toplumu oluşturabilirler. Dolayısıyla toplumu ayakta tutan ve toplumu oluşturan kavram insanların fikir ve gaye birliğidir (İktbal 2010: 131; İktbal 2011: 37). Bu şekilde oluşturulan bir toplumun da mutlaka bir ideolojisi olmak zorundadır (İktbal 2011: 37). Çünkü İktbal, ideolojisi ve gayesi olmayan bireyleri kabul etmediği gibi ideolojisi ve gayesi olmayan toplumu da kabul etmemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İktbal'in, yaşadığı dönemde Müslüman dünyası Hindistan'dan başlayarak hemen hemen tümü parçalanmış ve toprakları işgal edilerek sömürgeleştirilmiştir. Dolayısıyla İslam dünyasında savaşlar, yoksulluk, perişanlık had safhaya ulaşmış ve toplum zulüm altında ezilmiştir. Bunun yanı sıra toplumda, ekonomik, politik, kültürel ve ahlaki açıdan zayıflama ve çözülme söz konusudur. Toplumu oluşturan bireyler ruhi, zihinsel ve dini inanç yönünden de büyük bir buhran geçirmekte idi. İktbal, yaşanan bu problemlerde nihai sebep olarak ferdi yozlaşmayı görmüş ve bu nedenle reformlarına ilk önce toplumu oluşturan bireylerden başlayarak toplumsal ve siyasi sorunları çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla İktbal, fertlerin ahlaki şahsiyetini geri kazanmasının ancak İslam'ın özüne dönmekle mümkün olabileceğini düşünmüştür. Bu çerçevede o, Kur'an ve Sünnet'i yeniden yorumlayarak hem birey ve toplumu yeniden inşa etmeye, hem de İslam'a zarar veren hurafeleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Böylece o, Müslümanların benliklerine dönmesi için yeni bir ruh ve şahsiyet kazandırarak, İslam'ın ve Müslümanların ilk dönemlerde sahip olduğu dinamizmini yeniden diriltip harekete geçirmeye çalışmıştır. Bunun için de İktbal, toplumu oluşturan gençlerin başta iyi bir din eğitimi olmak üzere, kendi öz benliklerinden ve kültüründen uzaklaşmadan faydalı ve İslam ilkelerine uygun bulunduğu bütün düşünce ve düşünce sistemlerinden hatta Batı bilim ve kültüründen istifade edilerek donatılması gerektiğini vurgulamıştır.

İktbal bireyleri siyasi, sosyal ve kültürel hedefler etrafından toplayıp bütün gelişmelerin merkezine koyarak bireye önemli sorumluluklar yükler. Ancak bu bireyler sıradan ve rastgele bir hayatı benimseyenler değil, özgür, şahsiyet sahibi, dinamik ve her açıdan donanımlı, yüksek maneviyat sahibi, dünyada olup bitenleri yakından takip ederek değerlendirebilen, eleştirel ve sorgulayıcı bir zihin yapısına sahip bireylerdir. İktbal, bu niteliklere sahip bireylerden oluşan bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Böylece o, Batı emperyalizmi karşısında daha güçlü, daha üstün niteliklere sahip, özgür, birleşmiş, dini ve ahlaki ilkeleri tam anlamıyla benimseyen, gelişmeye ve modernleşmeye açık, dinamik, yüksek benlik sahibi ve kendi kendine yeten bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Bu toplum İktbal'e göre özgürlük, eşitlik, adalet ve kardeşlik temelinde kurulur. Onun inşa etmeye çalıştığı toplumda, ırk, dil, cinsiyet ve coğrafya farklılığı gözetilmeden herkes eşit haklara sahiptir ve ayrıcalıklı sınıf asla söz konusu değildir. Bu toplum modernleşmeyi ve gelişmeyi Batı'yı taklit ederek değil, İslam'ın özü yani Kur'an'a dönerek kazanır. Çünkü İktbal'e göre gerekli her türlü bilgi ve hikmet Kur'an'da mevcuttur. Bu noktada, Batı taklitçiliği, milliyetçilik ve mezhep taassubu, onun oluşturmak istediği toplum için büyük engel teşkil etmektedir. Çünkü onun yeniden kurmaya çalıştığı toplum, ırklar ve uluslar üstü evrensel bir insan topluluğudur. Bu çerçevede İktbal, evrensel kardeşlik felsefesini geliştirmiştir.

Sonuç olarak İktbal, söz konusu nitelik ve temel ilkeler bağlamında oluşturmak istediği Müslüman toplumu konusunda Hindistan'da Müslümanların uyanışını sağlayarak onları Batı sömürgecilerinden ve esaretinden kurtararak özgürlüklerine kavuşturmuş ve böylece bölgede bağımsız bir İslam Devleti'nin kurulmasında ve Müslümanlar arasında

işbirliğinin sağlanmasında başarılı olmuştur. Bunlar İktbal'in ölümünden sonra gerçekleşmiş olsa da fikrî zeminini İktbal sağlamıştır. Fakat onun asıl ideali olan, "dünyadaki bütün Müslümanların fikrî anlamda birliğini sağlama" düşüncesi başarılı olamamıştır. Bunun farklı sebepleri vardır: Başta Batı emperyalizmi olmak üzere, İslam toplumlarında bağımsız siyasi oluşumların ortaya çıkması, Müslümanlar arasında siyasi birliğin olmaması, İslam dünyasındaki iç çekişme, dini, siyasi ve mezhepsel anlaşmazlıklar ve etnik problem onun inşa etmeye çalıştığı milli toplumun gerçekleşmesini engellemiştir. Ancak İktbal'in mücadelesi günümüzde de geçerliliğini korumakta ve Türkiye gibi güçlü devletler bu yönde çalışmalar yürütmektedirler.

Tüm bu değerlendirmelerle birlikte İktbal'in ideal Müslüman gençlik tasavvuru, politik misyonu, ahlak felsefesi, dinin siyaset felsefesindeki önemi gibi ele almış olduğu konuların ayrıca akademik ve ilmi çalışmalarla kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve çalışılmasının gerekliliği de dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- AHMADY, E. (2018). *Muhammed İktbal'in Siyaset Felsefesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ALBAYRAK, A. (2007). *Muhammed İktbal*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ASRAR, N. A. (1990). "Muhammed İktbal ve Mevlana Celaleddin-i Rumi". *II. Milletlerarası Mevlana Kongresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları: 139-149.
- ÇELİK, İ. (2004). *Muhammed İktbal'in Tasavvufi Düşüncesi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- EN-NEDEVİ, Ebul H. (1999). *İktbal'in Mesajı*. (çev. Yusuf Işıcık). İstanbul: Bileşik Yayınları.
- Fazlurrahman (1999). *İslam*. (.ev. M. Dağ- M. Aydın). İstanbul: Ankara Okulu Yayınları.
- HAN, Z. A. (1981). *Doğudan Bir Ses (İktbal'in Şiiri)*. (çev. Turgut Akman). İstanbul: Binbirdirek Yayınevi.
- İKBAL, M. (1976). *Misafir (Yolcu)*. (çev. Ali Nihat Tarlan). İstanbul: Eser Neşriyat.
- İKBAL, M. (2015). *Cevâb-ı Şikvâ (Şikâyet ve Cevabı)*. (çev. Halil Toker). İstanbul: Demavend Yayınevi.
- İKBAL, M. (1971). *Zebur-i Acem*. (çev. Ali Nihat Tarlan). İstanbul.
- İKBAL, M. (2001). *Yansımalar*. (çev. Halil Toker). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İKBAL, M. (2008). *İslam Düşüncesi*. (der.-çev. Yusuf Kaplan). İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- İKBAL, M. (1964). *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*. (çev. Sofi Huri). İstanbul: Çeltük Matbaacılık.
- İKBAL, M. (1981). *Doğudan Esintiler*. (çev. Ahmet Asrar). İstanbul: Düşünce Yayınevi.
- İKBAL, M. (2010a). *Kulluk Kitabı (Armağan-ı Hicaz, Yeni Gülşeni Raz, Musa Vuruşu)*. (hzl.-çev. Ali Nihat Tarlan). İstanbul: Sufi Kitabevi.
- İKBAL, M. (2010b). *Musa Vuruşu*. (çev. Ali Nihat Tarlan). İstanbul: Sufi Kitabevi.
- İKBAL, M. (1999). *Cavidname*. (çev. Annemarie Schimmel). İstanbul: Kırkambar Yayınları.

- İKBAL, M. (1958). *Rumuz-i Bihodi (Benlikten Geçmenin Remizleri)*. (çev. Ali Nihat Tarlan). İstanbul: Yenilik Basımevi.
- İKBAL, M. (2011). *İslam Toplumunun Yapısı*. (çev. Ali Yüksel). İstanbul: Beka Yayınevi.
- İKBAL, M. (2000). *Aşk ve Tutku*. (çev. Celal Soydan). Ankara: Akçağ Yayınevi.
- İKBAL, M. (2007). *İslamî Benliğin İcyüzü*. (çev. Ali Yüksel). Ankara: Hece Yayınları.
- İKBAL, M. (1956). *Peyam-ı Meşrik (Şarktan Haber)*. (çev. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İKBAL, M. (2017). *Makaleler*. (çev. Celal Soydan). Ankara: Hece Yayınları.
- KARAHAN, A. (1974). *Dr. Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: Gençlik Basımevi.
- KAYANI, M. H. (1995). "Muhammed İkbâl, Siyasi Vizyonu Olan Bir Şair". *Muhammed İkbâl Kitabı, Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri*. (çev. F. Mehveş). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları: 89-97.
- KILIÇ, C. (1994). *Büyük Mütefekkir Dr. Muhammed İkbâl, Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*. Ankara: Muradiye Yayınevi.
- MEYNEVİ, M. (H.1327). *İkbâl-i Lahori: Şairi Farsi Goyi Pakistan*. Tahran: İntişarat Yağma.
- SADİ, K. (1985). *Doğunun Uyanışı: İkbâl*. İstanbul: Vahdet Yayınları.
- SCHİMMEL, A. (2001). *Çağın Mevlanası Muhammed İkbâl*. (çev. Senail Özkan). İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.
- TÜZER, A. (2013). "Muhammed İkbâl'in Modernlik Paradoksu". *Boyun Eğmeyen Ateşin Dili Muhammed İkbâl, Aylık Edebiyat Dergisi*. Ankara: Hece Yayınları. 193: 84-117.
- UYANIK, M. (1990). "Günümüz İslam Düşüncesinde Islahat Kavramı". *İslamî Araştırmalar Dergisi*. IV/1: 49-56.
- YAŞAR, S. (1988). *Muhammed İkbâl, Hayatı, Sanatı ve Mücadelesi*, İstanbul: Nesil Yayınları.